

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

UKRAINE ON THE WAY TO THE EUROPEAN UNION: HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Асірян С.Р., к.ю.н.,

асистентка кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Філіппова А.Ю., студентка III курсу факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено історії європейської інтеграції України. Шлях розвитку взаємин між Україною та ЄС розпочався ще в 1990-х роках. Тож, у статті висвітлено ключові етапи, кроки, на цьому шляху. Зокрема, відображені основні угоди та документи сторін, які уклалися на підтвердження існування та розвитку відносин між Європейським Союзом та Україною. Проте, активізувався процес євроінтеграції лише після трагічних для нашої країни подій. Спочатку Революція гідності», далі анексія Криму, окупація Донецької та Луганської областей України, 24 лютого 2022 року – повномасштабне вторгнення РФ, країни-агресора, на територію України. Ці події поставили під загрозу не лише безпеку нашої країни, а й усієї Європи, що призвело до актуалізації пошуку нових безпекових механізмів, тож вивели на перший план питання нагального приєднання України до ЄС. У статті зацентровано увагу на інтеграційних процесах після Революції гідності до повномасштабної війни. Важливим наслідком цього періоду стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка відзначила новий, важливий крок у розвитку відносин між сторонами. Особливу увагу присвячено подіям, що відбулись після 24 лютого 2022 року, які докорінно змінили геополітичну ситуацію в світі, вектор і темпи розвитку євроінтеграції України. За декілька днів після початку війни Україна подала заяву на членство в ЄС, досить швидко отримавши позитивні висновки Єврокомісії. Та найважливішим є отримання статусу країни-кандидата, в якому Україна перебуває і на сьогодні. Адже після цього, має розпочинатися новий, складний і довготривалий процес переговорів. На шляху до нього Україна вже стикається з певними проблемами та перепонами, як зі свого боку, що стосується реформ, так і з боку країн-членів ЄС, від яких залежить подальший для та доля України в ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, процедура, статус, угода, переговори.

The article is devoted to the history of the European integration of Ukraine. The development of visas between Ukraine and the EU began in the 1990s. So, the article highlights the key stages, steps on this path. In particular, the main agreements and documents of the parties, which were concluded to confirm the existence and development of relations between the European Union and Ukraine, are reflected. However, the process of European integration intensified only after the tragic events for our country. First, the Revolution of Dignity", then the annexation of Crimea, the occupation of the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, February 24, 2022 – a full-scale invasion of the Russian Federation, an aggressor country, into the territory of Ukraine. These events jeopardized not only the security of our country, but also of the whole of Europe, which led to the actualization of the search for new security mechanisms, therefore brought to the fore the issue of Ukraine's urgent accession to the EU. The article focuses on integration processes after the Revolution of Dignity before full-scale war. An important consequence of this period was the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, which marked a new, important step in the development of relations between the parties. Special attention is paid to the events that took place after February 24, 2022, which fundamentally changed the geopolitical situation in the world, the vector and pace of development of Ukraine's European integration. A few days after the start of the war, Ukraine submitted an application for EU membership, quickly receiving positive conclusions from the European Commission. But the most important thing is obtaining the status of a candidate country, in which Ukraine is still today. After all, a new, complex and long-term process of negotiations must begin. On the way to it, Ukraine is already facing certain problems and obstacles, both from its side, regarding reforms, and from the side of the EU member states, on which the further success and fate of Ukraine in the EU depends.

Key words: European Union, European integration, procedure, status, agreement, negotiations.

Постановка проблеми. Європейський Союз – це унікальне за своєю політико-правовою природою міждержавне наднаціональне утворення, яке вирізняється високим рівнем інтеграції держав-членів, що дозволяє гідно розвиватися у світовому просторі. В результаті таких інтеграційних процесів 27 держав Європи отримали системну політику, що спрямована на благо людини, на її прагнення жити в економічно стабільному та соціально орієнтованому суспільстві. Країни-члени ЄС є певним ідеалом-прикладом для багатьох країн, зокрема і для України. Тож, членство України в ЄС та загалом євроінтеграційні процеси є провідним механізмом для реалізації національних інтересів, розбудови правової та демократичної держави, а також зміцнення позиції нашої країни на міжнародній арені.

Шлях України до Європейського Союзу почався ще з 1990-х років та непослішно рухався до 2014 року. Збройна агресія російської федерації стала каталізатором до посилення співробітництва України та ЄС. 24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення на територію нашої держави, чим поставила під реальну загрозу саме її існування. Ці події терміново актуалізували пошук нових безпекових механізмів та вивели на перший план питання нагального приєднання України до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням європейської інтеграції України присвячено безліч наукових праць, зокрема дослідженнями у цій сфері займалися Біличенко С., Боротничек С., Гетманчук А., Дугіна О., Ложечкін В., Приходько А., Сидорчук М., Хомчук А., Храбрій О., Шинкар В. та ін.

Мета статті полягає у дослідженні історії української євроінтеграції та аналізі останніх подій та перспектив на шляху України до членства в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Початок співробітництва між Україною та ЄС починається з Угоди між Європейським економічним співтовариством і Європейським Співтовариством по атомній енергії та ЄСРП про торгівлю і комерційне та економічне співробітництво, підписану 18 грудня 1989 року, яка стала початковим етапом розвитку торгівельно-економічних відносин між ними. Ця угода забезпечувала правове регулювання відносин між сторонами до набрання чинності Тимчасової угоди між ЄС та Україною. Угода 1989 р. відіграла значну роль у зміні формату співробітництва, який з суто економічного перетворився на відносини партнерства і співробітництва, тим самим ставши основою для трансформації в угоду про партнерство і співробітництво. Цей процес пройшов

декілька етапів починаючи з перетворення Угоди 1989 р. у відповідні двосторонні договори між ЄС і новими незалежними державами на основі обміну листами до остаточної їх заміни на угоду про партнерство і співробітництво [6, с. 212].

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, офіційно закріпивши засади зовнішньої політики, Україна визначила характер майбутніх відносин. Зокрема, у розділі X «Міжнародні відносини», зазначається, що Україна безпосередньо бере участь в загальноєвропейському процесі та європейських структурах [3].

Після чого, Верховна рада УРСР ухвалила постанову «Про реалізацію декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин» від 25 грудня 1990 року, яка передбачала здійснення Радою міністрів УРСР заходів для забезпечення безпосередньої участі УРСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Постанова не передбачала конкретних механізмів, тому не вийшла за рамки декларації [9].

Після здобуття Україною незалежності було проголошено євроінтеграцію як пріоритетний напрям зовнішньої політики країни. У Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики України» затверджувалися пріоритет європейського вектора та прагнення домагатися вступу до ЄС.

Офіційні переговори щодо співробітництва України та ЄС почалися у березні 1993 року та завершилися 14 червня 1994 року підписанням в Люксембурзі Угоди про партнерство і співробітництво, яка набула чинності 1 березня 1998 року. Україна була першою країною пострадянського простору, яка підписала подібну угоду, враховуючи досить довгий період набрання чинності, ця угода так і не стала першою чинною, адже угода з рф набула чинності на рік раніше. Незважаючи на це, частина положень угоди почали діяти з 1 червня 1995 року на основі та відповідно до Тимчасової угоди, яка замінила Угоду 1998 року і діяла до набрання її чинності.

Угода 1998 року укладалася на 10 років, при цьому не виключаючи автоматичної щорічної пролонгації, що і відбулося у 2008 році. Вона зберігала юридичну силу аж до моменту початку переговорів і укладення нової базової угоди. Загалом, Угода про партнерство та співробітництво започаткувала співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Слід задати і про розроблений ЄС План дій щодо України метою якого стали розвиток партнерських відносин, продовження демократичних перетворень у країні, він також констатував включення України до сфери інтересів європейської зовнішньої політики як самостійного суб'єкта, проте не передбачав ніяких можливостей вступу України до ЄС.

Президент України Л. Кучма у 2002 році формально розпочав процес євроінтеграції визначивши мету підписання угоди про асоціацію України з ЄС. А вже у 2004 році було ухвалено план поглиблення співпраці з Україною у різних сферах, зокрема транспорт, довкілля, енергетика та ін.

Наприкінці 2004 року в результаті Помаранчевої революції перспективи для України в напрямку європейської інтеграції покращилися. Вже Президент України В. Ющенко в грудні того ж року просив чітких вказівок щодо перспектив членства України. Він зазначав, що План дій, попередньо затверджений Єврокомісією, окреслює рівень відносин між ЄС та Україною, якого можна було досягти до президентських виборів 2004 року [7, с. 206].

На початку 2005 року майже одногласно було підтримано позицію щодо встановлення тісніших зав'язків з Україною з огляду на можливість її членства. Тоді ж ЄС висловився щодо потреби укладення Плану дій або ж посилення двосторонніх угод з сусідніми країнами, зокрема і План дій «Україна – ЄС» [7, с. 206].

У тому ж 2005 році тодішній Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу заявив, що майбутнє України за ЄС. Проте, Комісія зазначила, що входження до ЄС Хорватії та, в подальшому, країн колишньої Югославії, може перешкодити майбутньому приєднанню низки країн, в тому числі і України.

Україна – перша пострадянська країна, яка ще у 2007 року приступила до переговорного процесу щодо розробки нової базової угоди. Цьому процесу передувала одностороння ініціатива Франції про посилення довірливих відносин, яка підготувала позиційний документ «Україна – асоційований партнер ЄС», в якому передбачався формат привілейованих відносин ЄС та України в рамках асоціації [6, с. 210].

У вересні 2008 року відбувся Паризький саміт на якому було досягнуто політичної домовленості щодо укладення майбутньої Угоди про асоціацію, яка базувалася на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. У 2009 році, в ході Паризького саміту замінили План дій Україна-ЄС на Порядок денний асоціації.

Загалом переговори щодо Угоди про асоціацію, що тривали протягом 2007-2012 років, були досить складними і довготривалими. Формально вони завершилися затвердженням проекту майбутньої Угоди шляхом процедури парафування.

Угода між Україною та ЄС щодо надання статусу асоційованого члена мала бути підписана 29 листопада 2013 року у Вільносі. Ця подія повинна була розширити подальші перспективи України на вступ до ЄС. Проте, Президент України В. Янукович відмовився підписувати угоду. Такі дії пояснювали прагненням України мінімізувати економічні ризики та тиском з боку рф, зокрема і погіршення торгово-економічних відносин з країною, за які влада виявила бажання отримати компенсацію від ЄС.

В результаті це стало каталізатором історичних подій в Україні. Тисячі громадян вийшли на масові акції протесту проти дій влади, які отримали назву «Революція Гідності». Президент України В. Янукович покинув країну, після чого відбулися фундаментальні внутрішньополітичні зміни, що дозволили відновити процедуру підписання Угоди. Проте, намагаючись зупинити європейський шлях розвитку України, рф окупувала Крим, а також території Донецької та Луганської області. Ці намагання країни-агресора не увінчалися успіхом, адже Україна не змінила свого наміру бути в Європейському Союзі. Навпаки, такі дії дали поштовх до посилення співробітництва України та ЄС.

Угода про асоціацію була розділена на дві частини, політичну та економічну, відповідно і підписувалася у два етапи. На позачерговому саміті Україна-ЄС 21 березня 2014 року була підписана політична частина угоди, а 27 червня 2014 року – економічна частина, яка включала в себе положення про зону вільної торгівлі.

За етапом підписання слідує етап остаточного затвердження та набрання чинності угоди, йдеться про ратифікацію. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість Угоди про асоціацію з ЄС. Постанова українського парламенту «Про європейський вибір України» містить ствердне положення у якому акцентується увага на тому, що ратифікація Угоди про асоціацію підкреслює суверенний вибір України на користь майбутнього членства у ЄС [8].

Угода про асоціацію стала важливим кроком у розвитку відносин України з ЄС, а також можливістю для України рухатися в напрямку демократії, європейських цінностей та стандартів.

Остаточне набрання чинності Угода набула після ратифікації усіма сторонами, йдеться про перший день другого місяця після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради ЄС останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження [7, с. 211].

Тобто, датою набрання чинності Угоди про асоціацію України та ЄС є 1 вересня 2017 року.

Безпосередньо угода складається з семи розділів, перші три з яких стосуються принципів, політичного діалогу та реформ, зближення зовнішньої політики, безпеки, юстиції. Важливими є четвертий і п'ятий, у яких йдеться про торгівлю, економічну та галузеву співпрацю. Угода передбачає ряд зобов'язань, які покладаються на сторони. Для перевірки виконання яких в Угоді передбачені спеціальні положення щодо моніторингу та запроваджено інституційний механізм співробітництва у формі спільних органів. Такими органами є саміт Сторін, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства, а також можуть створюватись спеціальні комітети і органи.

У лютому 2019 року український парламент ухвалив зміни до Конституції, відповідно до яких преамбулу основного закону доповнено положенням, у якому йдеться про «незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». До повноважень Верховної Ради, Кабінету Міністрів та Президента, додано норми, що стосуються забезпечення «реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО» [5].

24 лютого 2022 року докорінно змінило геополітичну ситуацію у світі. Угода про асоціацію між Україною та ЄС прямо суперечила намірам та інтересам рф. Російський тиск на Україну з метою блокування євроінтеграційного курсу здійснювався протягом усієї новітньої історії російсько-українських відносин, послідовно та цілеспрямовано, з використанням наявного арсеналу засобів й інструментів – від політико-дипломатичного тиску, інформаційної експансії та економічної блокади до розв'язання широкомасштабної війни та окупації частини території України [4]. Повномасштабне вторгнення рф на територію України стало каталізатором прискорення процесів євроінтеграції нашої країни та проєвропейському об'єднанню нації, що стало діаметрально протилежним наслідком збройної агресії ніж та, на яку розраховувала країна-агресор.

Через декілька днів після початку повномасштабного вторгнення, 28 лютого 2022 року, Президент України В. Зеленський підписав заявку на членство України у ЄС. У доданих до неї документах йдеться про те, що Україна вважає цінності, закріплені у статті 2 Договору про Європейський Союз, і має честь подати заявку на членство відповідно до статті 49 цього Договору. Україна просить розглянути заявку за спеціальною процедурою, тобто невідкладно почати формальний процес, що приведе до надання нашій державі статусу кандидата на членство. У документах наголошується: «Україна, заплативши таку величезну ціну за європейський вибір та безпеку Європи, буде в змозі пройти цей шлях» [1]. В одному зі звернень Президент України В. Зеленський, мотивуючи подання заявки вступу України до ЄС, заявив, що зараз вирішальний момент для ухвалення такого рішення: «оскільки європейці усвідомлюють, що наші солдати борються за нашу державу, а отже, і за всю Європу. За мир для всіх європейських країн, за життя дітей, за рівноправність, за демократію». Він наголошував на тому, що мета України – бути разом з усіма європейцями і, головне, – бути нарівні, це буде справедливо і Україна на це заслуговує [2].

Низка країн висловилися щодо підтримки заявки України на вступ. Прем'єр-міністр Словаччини Едуард Хегер в одному зі своїх інтерв'ю заявив про необхідність створення нової спеціальної процедури для приєднання України до ЄС, щоб у майбутньому допомогти Україні стати на ноги і відновитися після війни. Лідер Словаччини влучно зазначив: «Вони борються за себе, вони борються за нас – вони борються за свободу. Ми повинні розуміти, що вони захищають нашу систему, наші цінності, і ми маємо бути разом із ними. Тому немає часу вагатися з цього приводу» [10].

Вже 17 червня 2022 року Європейська комісія надала свої висновки щодо заявки на членство в ЄС, поданої Україною, і серед ключових критеріїв для вступу є «Копенгагенські критерії», вони передбачають: 1) політичні критерії: стабільні інститути, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу та захист меншин; 2) економічні критерії: діюча ринкова економіка та здатність справлятися з конкуренцією та ринковими перетвореннями в ЄС; 3) критерії *acquis* ЄС: здатність брати на себе та ефективно виконувати зобов'язання членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу. На підставі висновку Комісії щодо заявки на членство в ЄС, 23 червня 2022 року за одностайною згодою лідерів усіх 27 держав-членів ЄС Україна отримала європейську перспективу та отримала статус кандидата. Проте, цей статус було надано за умови, що Україна зробить деякі ключові кроки, прогрес виконання яких комісія відстежуватиме та звітуватиме про них у рамках свого регулярного пакету заходів щодо розширення [11].

Процедура вступу країни до ЄС передбачає такі етапи: 1) підписання угоди про асоціацію; 2) включення в офіційну програму розширення; 3) подача заявки на вступ; 4) отримання статусу кандидата; 5) вступ у ЄС.

На сьогодні Україна вже отримала статус кандидата в члени ЄС. Порівнюючи досвід інших країн на шляху до отримання статусу кандидата слід зазначити, що для України цей процес пройшов в рази швидше.

Проте, статус кандидата ще не гарантує країні у найближчий час стати повноцінним членом союзу. Після отримання статусу кандидата слідує етап переговорів про вступ. За рішенням Ради, Єврокомісія має скласти проєкт переговорів. Країни члени мають прийняти рамки переговорів, що визначатиме офіційний початок переговорів про вступ. Тривалість цього процесу наперед передбачити складно, адже він вимагає значно більше часу.

Європейський Союз рухається назустріч Україні. В листопаді 2023 року Єврокомісія ухвалила проміжне рішення щодо початку переговорів про вступ. Комісія запропонувала нову пришвидшену процедуру для вступу України, якої досі не існувало. Суть цієї процедури передбачає одночасну підготовку технічних переговорів про вступ та паралельне розв'язання політичних проблем. Тобто, Єврокомісія обрала паралельний, а не покроковий підхід до переговорів з Україною. Для прикладу, Північна Македонія та Албанія отримали політичне рішення у березні 2020 року, а затвердження переговорної рамки чекали понад 2 роки.

14 грудня Європейська Рада ухвалила рішення розпочати переговори про вступ України до ЄС. Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявляв про свій намір ветоувати таке рішення, проте під час голосування не був присутнім в залі. Як зазначали журналісти, базуючись на наданих дипломатами коментарях, відсутність Орбана під час голосування це заслуга німецького канцлера Олафа Шольца [13].

Найближчим має розпочатись якісно новий етап в процесі вступу України до ЄС. Усі держави-члени мають затвердити технічний документ «переговорна рамка», після чого відбудеться міжурядова конференція, яка і буде тим самим першим раундом переговорів. За цим слідує тривалий переговорний етап, результатом якого має стати ухвалення Єврорадою рішення про прийняття та підписання і ратифікація договору про приєднання. Проте, для України це поки перспективи, адже точності в процесі переговорів на сьогодні немає. Слід врахувати і те, що до березня 2024 року Україна має виконати певні вимоги Єврокомісії: ухвалити урядовий законопроект про збільшення штатної чисельності НАБУ; виключити із закону про запобігання корупції положення, які обмежують повноваження НАЗК щодо перевірки «вже перевірених»

активів та майна, придбаного декларантами до вступу на державну службу; ухвалити законодавчі зміни для реалізації рекомендацій Венеційської комісії щодо законів про національні меншини, про державну мову, медіа та освіту; ухвалити закон, який врегулює лобіювання «за європейськими стандартами» [12].

Майбутні вибори до Європейського парламенту можуть вплинути на подальший розвиток подій, на процес переговорів з Україною. А також, головування Угорщини в Раді Європи з липня по грудень 2024 року. Для України існує небезпека у можливості прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана очолити Раду, як лідера головної країни, у випадку недосягнення згоди щодо наступника теперішнього президента Європейської Ради Шарля Мішеля. У червні минулого року Європарламент ухвалив резолюцію, у якій ставить під сумнів можливість головування в Раді Угорщини та виконання обов'язків президента Європейської ради прем'єр міністра Угорщини. У зв'язку з її невідповідністю законодавству та цінностям ЄС.

Висновки. Шлях України до ЄС розпочався понад 30 років тому. Нажаль каталізаторами його пришвидшення ставали трагічні для України події. Лише сьогодні процес вступу країни до європейської спільноти набув якісно нового змісту. Україна набула статусу кандидата на вступ і продовжує неупинно та наполегливо рухатися в напрямку набуття членства в ЄС. Проте, не все залежить від самої країни, тому на цьому шляху трапляються і траплятимуться перепони, які затягують процес. Залишається ще дуже багато вимогливої та складної роботи. Оскільки членство потребує політичної волі та об'єднання зусиль України для проведення успішних реформ, та країн ЄС, які приймають остаточні рішення щодо перспектив та шляху України до членства. Рішення, важливим чинником цього процесу є і подальший хід війни, а також наслідки її завершення – перемоги України. Адже ці події мають суттєвий вплив на геополітичну ситуацію в світі та Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володимир Зеленський підписав заяву на членство України у Європейському Союзі: *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 28.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249> (Дата звернення 17.04.2024).
2. Володимир Зеленський: Звертаємося до ЄС щодо невідкладного приєднання України за новою спеціальною процедурою. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 28.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zvertayemosya-do-yes-shodo-nevidkladnogo-73245> (Дата звернення 17.04.2024).
3. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Дата звернення 16.04.2024).
4. Європейська інтеграція України: російський фактор. *Національна безпека і оборона*. 2020 р. №1-2. с.58-61.
5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 16.04.2024).
6. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 212 .
7. Медведкова Н., Новикова І. В. Історія становлення відносин Україна-ЄС. ОСВІТА, НАУКА ТА ВИРОБНИЦТВО: РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ: матеріали VII Всеукраїнської науково-методичної конференції, м. Шостка, 2 червня 2022 року. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 206 .
8. Про Заяву Верховної Ради України «Про європейський вибір України» : Постанова Верховної Ради України від 16.09.2016 р. № 1679– VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1679-18#Text> (Дата звернення 15.04.2024).
9. Про реалізацію декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин : Постанова ВРУ УРСР від 25.12.1990 р. № 581-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text> (Дата звернення 15.04.2024).
10. Словаччина пропонує створити спеціальну процедуру для приєднання України до ЄС. *Львівський портал*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/02/28/slovachchyna-proponuie-stvoryty-spetsialnu-protseduru-dlia-priednannia-ukrainy-do-ies> (Дата звернення 17.04.2024).
11. Членство в ЄС: процедура прийняття. *Chernivtsi law school*. 2023. URL: <https://law.chnu.edu.ua/chlenstvo-v-es-protsedura-pryiniattia/> (Дата звернення 16.04.2024).
12. Шлях до ЄС України відкритий: що вирішила Єврокомісія та коли почнуться переговори про вступ. *Телеграф*. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10123275-shljah-do-yes-vidkritij-scho-virishila-yevrokomisija-ta-koli-pochnutsja-peregovori-pro-vstup.html> (Дата звернення 17.04.2024).
13. Яке значення має рішення Європарламенту розпочати переговори про вступ України в ЄС: пояснюємо. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/perehovory-vstup-ukrayiny-yes-poyasnennya/32731166.html> (Дата звернення 17.04.2024).